

ISSN 2224-5294

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ҰЛТТЫҚ ҒЫЛЫМ АКАДЕМИЯСЫНЫҢ

Х А Б А Р Л А Р Ы

ИЗВЕСТИЯ

НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

NEWS

OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

ҚОҒАМДЫҚ ЖӘНЕ ГУМАНИТАРЛЫҚ
ҒЫЛЫМДАР СЕРИЯСЫ

СЕРИЯ ОБЩЕСТВЕННЫХ
И ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES

1 (299)

ҚАҢТАР – АҚПАН 2015 ж.
ЯНВАРЬ – ФЕВРАЛЬ 2015 г.
JANUARY – FEBRUARY 2015

1962 ЖЫЛДЫҢ ҚАҢТАР АЙЫНАН ШЫҒА БАСТАҒАН
ИЗДАЕТСЯ С ЯНВАРЯ 1962 ГОДА
PUBLISHED SINCE JANUARY 1962

ЖЫЛЫНА 6 РЕТ ШЫҒАДЫ
ВЫХОДИТ 6 РАЗ В ГОД
PUBLISHED 6 TIMES A YEAR

АЛМАТЫ, ҚР ҰҒА
АЛМАТЫ, НАН РК
ALMATY, NAS RK

Б а с р е д а к т о р

ҚР ҰҒА академигі

Пралиев С. Ж.

Р е д а к ц и я а л қ а с ы:

эк. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Баймұратов У.Б.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Байпақов К.М.**; филос. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Есім Г.Е.**; фил. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Қирабаев С.С.**; эк. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Қошанов А.К.**; эк. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Нәрибаев К.Н.** (бас редактордың орынбасары); филос. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Нысанбаев А.Н.**; заң ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Сабикенов С.Н.**; заң ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Сулейменов М.К.**; эк. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Сатубалдин С.С.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Әбжанов Х.М.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Әбусейтова М.Х.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Байтанаев Б.А.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Жақып Б.А.**; фил. ғ. докторы, проф., чл.-корр. НАН РК **Қалижанов У.К.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Қамзабекұлы Д.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Қожамжарова Д.П.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Қойгелдиев М.К.**; фил. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Құрманбайұлы Ш.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Таймағанбетов Ж.К.**; социол. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Шәукенова З.К.**; фил. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА құрметті мүшесі **Дербісәлі А.**

Р е д а к ц и я к ең с е с і:

Молдова Республикасының ҰҒА академигі **Белостечник Г.** (Молдова); Әзірбайжан ҰҒА академигі **Велиханлы Н.** (Азербайджан); Тәжікстан ҰҒА академигі **Назаров Т.Н.** (Тәжікстан); Молдова Республикасының ҰҒА академигі **Рошка А.** (Молдова); Молдова Республикасының ҰҒА академигі **Руснак Г.** (Молдова); Әзірбайжан ҰҒА корр. мүшесі **Мұрадов Ш.** (Әзірбайжан); Әзірбайжан ҰҒА корр. мүшесі **Сафарова З.** (Әзірбайжан); э. ғ. д., проф. **Василенко В.Н.** (Украина); заң ғ. докт., проф. **Устименко В.А.** (Украина)

Главный редактор

академик НАН РК
С. Ж. Пралиев

Редакционная коллегия:

докт. экон. н., проф., академик НАН РК **У.Б. Баймуратов**; докт. ист. н., проф., академик НАН РК **К.М. Байпаков**; докт. филос. н., проф., академик НАН РК **Г.Е. Есим**; докт. фил. н., проф., академик НАН РК **С.С. Кирабаев**; докт. экон. н., проф., академик НАН РК **А.К. Кошанов**; докт. экон. н., проф., академик НАН РК **К.Н. Нармбаев** (заместитель главного редактора); докт. филос. н., проф., академик НАН РК **А.Н. Нысанбаев**; докт. юр. н., проф., академик НАН РК **С.Н. Сабиков**; докт. экон. н., проф., академик НАН РК **С.С. Сатубалдин**; докт. юр. н., проф., академик НАН РК **М.К. Сулейменов**; докт. ист. н., проф., чл.-корр. НАН РК **Х.М. Абжанов**; докт. ист. н., проф., чл.-корр. НАН РК **М.Х. Абусейтова**; докт. ист. н., проф., чл.-корр. НАН РК **Б.А. Байтанаев**; докт. ист. н., проф., чл.-корр. НАН РК **Б.А. Жакып**; докт. фиол. н., проф., чл.-корр. НАН РК **У.К. Калижанов**; докт. ист. н., проф., чл.-корр. НАН РК **Д. Камзабекулы**; докт. ист. н., проф., чл.-корр. НАН РК **Д.П. Кожамжарова**; докт. ист. н., проф., чл.-корр. НАН РК **М.К. Койгельдиев**; докт. фил. н., проф., чл.-корр. НАН РК **Ш. Курманбайулы**; докт. ист. н., проф., чл.-корр. НАН РК **Ж.К. Таймаганбетов**; докт. социол. н., проф., чл.-корр. НАН РК **З.К. Шаукенова**; д. фил. н., проф., Почетный член НАН РК **А. Дербисали**

Редакционный совет

академик НАН Республики Молдова **Г. Белостечник** (Молдова); академик НАН Азербайджанской Республики **Н. Велиханлы** (Азербайджан); академик НАН Республики Таджикистан **Т.Н. Назаров** (Таджикистан); академик НАН Республики Молдова **А. Рошка** (Молдова); академик НАН Республики Молдова **Г. Руснак** (Молдова); чл.-корр. НАН Азербайджанской Республики **Ш. Мурадов** (Азербайджан), член-корр. НАН Азербайджанской Республики **З.Сафарова** (Азербайджан); д. э. н., проф. **В.Н. Василенко** (Украина); д.ю.н., проф. **В.А. Устименко** (Украина)

Известия Национальной академии наук Республики Казахстан. Серия общественных и гуманитарных наук. ISSN 2224-5294

Собственник: РОО «Национальная академия наук Республики Казахстан» (г. Алматы)

Свидетельство о постановке на учет периодического печатного издания в Комитете информации и архивов Министерства культуры и информации Республики Казахстан № 10894-Ж, выданное 30.04.2010 г.

Периодичность 6 раз в год

Тираж: 2000 экземпляров

Адрес редакции: 050010, г. Алматы, ул. Шевченко, 28, ком. 219, 220, тел. 272-13-19, 272-13-18,
www:nauka-nanrk.kz / social-human.kz

© Национальная академия наук Республики Казахстан, 2015 г.

Адрес типографии: ИП «Аруна», г. Алматы, ул. Муратбаева, 75

Editor in chief

S.Zh. Praliyev,
academician of NAS RK

Editorial board:

U.B. Baymuratov, dr. econ. sc, prof., academician of NAS RK; **K.M. Baipakov**, dr. hist. sc., prof., academician of NAS RK; **G.Ye. Esim**, dr. philos. sc., prof., academician of NAS RK; **S.S. Kirabayev**, dr. phil. sc., prof., academician of NAS RK; **A.K. Koshanov**, dr. econ. sc, prof., academician of NAS RK; **K.N. Naribayev**, dr. econ. sc., prof., academician of NAS RK (deputy editor-in-chief); **A.N. Nysanbayev**, dr. philos. sc., prof., academician of NAS RK; **S.N. Sabikenov**, dr. jur. sc., prof., academician of NAS RK; **M.K. Suleimenov**, dr. jur. sc., prof., academician of NAS RK; **S.S. Satubaldin**, dr. econ. sc., prof., academician of NAS RK; **Kh.M. Abzhanov**, dr. hist. sc., prof., corr. member of NAS RK; **M.Kh. Abusseitov**, dr. hist. sc., prof., corr. member of NAS RK; **B.A. Baitanayev**, dr. hist. sc., prof., corr. member of NAS RK; **B.A. Zhakyp**, dr. hist. sc., prof., corr. member of NAS RK; **U.K. Kalizhanov**, dr. phil. sc., prof., corr. member of NAS RK; **D. Kamzabekuly**, dr. hist. sc., prof., corr. member of NAS RK; **D.P. Kozhamzharova**, dr. hist. sc., prof., corr. member of NAS RK; **M.K. Koigeldiev**, dr. hist. sc., prof., corr. member of NAS RK; **Sh. Kurmanbaiuly**, dr. phil. sc., prof., corr. member of NAS RK; **Zh.K. Taymaganbetov**, dr. hist. sc., prof., corr. member of NAS RK; **Z.K. Shaukenova**, dr. soc. sc., prof., corr. member of NAS RK; **A. Derbisali**, dr. phil. sc., prof., honorary member of NAS RK

Editorial staff:

G. Belostechnik, NAS Moldova academician (Moldova); **N. Velichanly**, NAS Azerbaijan academician (Azerbaijan); **T.N. Nazarov**, NAS Tajikistan academician (Tajikistan); **A. Roshka**, NAS Moldova academician (Moldova); **G. Rusnak**, NAS Moldova academician (Moldova); **Sh. Muradov**, NAS Azerbaijan corr.member (Azerbaijan); **Z. Safarova**, NAS Azerbaijan corr.member (Azerbaijan); **V.N. Vasilenko**, dr. econ. sc., prof. (Ukraine); **V.A. Ustimenko**, dr. jurid. sc., prof. (Ukraine)

News of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. Series of Social and Humanities.
ISSN 2224-5294

Owner: RPA "National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan" (Almaty)

The certificate of registration of a periodic printed publication in the Committee of information and archives of the Ministry of culture and information of the Republic of Kazakhstan N **10894-Ж**, issued 30.04.2010

Periodicity: 6 times a year

Circulation: 2000 copies

Editorial address: 28, Shevchenko str., of. 219, 220, Almaty, 050010, tel. 272-13-19, 272-13-18,

[www:nauka-nanrk.kz](http://www.nauka-nanrk.kz) / social-human.kz

© National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, 2015

Address of printing house: ST "Aruna", 75, Muratbayev str, Almaty

NEWS

OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES

ISSN 2224-5294

Volume 1, Number 299 (2015), 67 – 75

**«INSHA TAHIR WAHEED» – AS A SOURCE ON THE HISTORY
OF KAZAKHSTAN AND CENTRAL ASIA****G. Kambarbekova**

MES RK CS R. B. Suleimenov Institute of Oriental Studies, Almaty, Kazakhstan

Key words: Kazakhstan, Central Asia, Iran, India, history, clerk, diplomatic correspondence, palace protocol, kazakhs, shaibanids.

Abstract. This article discusses the source called «Insha Tahir Waheed» which has not been previously studied by Kazakh researchers. Persian source «Insha Tahir Waheed» contains more than 45 diplomatic and other letters. Among them, the authors found a letter in reply Abdulrahim biy to Kazakh Khan Tauke. The author gives valuable information about the diplomatic correspondence of the period under review, and reveals the inner content of this diplomatic letter.

УДК 930.221+94] (574/575)

**«ИНШАЙ ТАХИР ВАХИД» – ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ОРТАЛЫҚ АЗИЯ
ТАРИХЫН ЗЕРТТЕУДЕГІ ДЕРЕККӨЗ РЕТІНДЕ****Ғ. Ә. Қамбарбекова**

ҚР БҒМ Р. Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институты, Алматы, Қазақстан

Тірек сөздер: Қазақстан, Орталық Азия, Иран, Үндістан, тарих, хатшы, дипломатиялық хаттар, сарай хаттамасы, қазақтар, шайбанилер.

Аннотация. Мақалада парсы тілінде жазылған «Иншай Тахир Вахид» дереккөзі қарастырылады. Парсы тілінде жазылған «Иншай Тахир Вахид» дереккөзіне 45-тен астам дипломатиялық хаттар мен басқа да хаттар енген. Осы дипломатиялық хаттар ішінен автор Әбдурахим бидің Тәуке ханға жазған жауап хатын кездестірген. Автор қарастырылып отырған кезеңдегі дипломатиялық хаттар туралы құнды мәліметтер бере отырып, жоғарыда сөз болған дипломатиялық хаттың ішкі мазмұнын жан-жақты талдайды.

Тахир Вахидтің «Инша» шығармасы немесе «Инша-йи Тахир Вахид» деп те аталатын шығарма бұрындары отандық зерттеушілер тарапынан арнайы зерттелмеген және мәтіні жарық көрмеген, өзге тілдерге аударылмаған еңбектердің қатарына жатады. Бұндай хаттар жинағы Иранда Сефевидтер (1501-1736 жж.) билік құрған тұста нық қалыптасып, белгілі жүйесін тапқан. Иран шахтары Сефевидтер әулеті билікке келмес бұрын сарай хаттамалары мен дипломатиялық хаттарды арнайы көшіртумен және оларды сақтаумен айналысқан. Алайда, сарай концеляриясының жұмысы дәстүр ретінде Сефевидтер әулеті тұсында сарайдың маңызды қызметі ретінде берік қалыптасады. Иранда Сефевидтер әулеті билікте болған кезде сарай хатшысы қызметі үлкен мәртебеге болып саналған. Сарай хатшысы атану үшін жер-жерден жазуы әдемі, сауатты талапкерлер жиналып, арнайы іріктеуден өткен хатшылар ғана жұмысқа қабылданатын болған. Сарай хатшыларына қойылатын талап өте жоғары еді. Қойылатын талапқа сай, сарай хатшылары бірнеше тілді білуі, ғылымның бірнеше саласын жақсы меңгеруі яғни, тарих, география, логика, философия және шешендік өнермен қатар Құран іліміне жан-жақты қанық болуы қажет болған. Сонымен қатар, сарай хатшысына қойылатын міндет – каллиграфия өнерін (хусни хат) бес

саусағындай білу. Сондай-ақ, сарай хатшысы мәртебесінің өскендігі сондай, сарайда хатшы болып қызмет ету арнайы лауазым ретінде қарастырылған. Сарай хатшыларының өздері ішінара топтарға бөлініп, бас хатшыны «мунши әл-мамалик» (билеушілердің хатшысы) деп атаған. Одан басқа, сарай хатшысы патшаға ең жақын адам ретінде саналған. Себебі сарай хатшысы ең көп уақытын патшаның жиынында, кездесулерінде өткізетін болған. Сарай хатшысы жай ғана сарай хаттары, мен сарай хаттамаларын жазушы, қайта көшіруші емес, бәлкім сарайдағы бүкіл құпияны білетін және сол құпияларды сақтайтын сенімді адам ретінде қарастырылған. Осы ретте, сарай хатшысы патшаның өмірбаянын, ерліктерін, жорықтарын да жіпке тізгендей жазып отыруы арқылы белгілі бір билеушінің жылнамашысы, яғни тарихшысы қызметін атқарған. Мысалы, Иранда Сефевидтер әулетінің танымал билеушісі І шах Аббастың бас хатшысы Ескендірбек Түркмен осы патшаның өмірбаяны мен ерліктерін баяндайтын «Тарих-и алам ара-йи Аббаси» атты әрі қомақты әрі тарихы маңызды еңбекті жазған. Хатшы яғни «мунши» қызметінің артуымен сарайға келіп түсетін барлық дипломатиялық хаттар, құттықтаулар, бітімшарттар мәтіні мен жеңіс декларацияларын жүйеге түсіріп, қайта көшіріп, бірнеше нұсқасын бірнеше жерде сақтау ісі жолға қойылады. Бұндай ыждағаттылықпен жұмыс істеу уақыттың талабы болатын. Сол кезде Иран патша сарайларынан басқа патшалар, билеушілер, шахтар мен корольдердің сарайында да тура осындай сарай концеляриясы жұмыс істейтін болған. Сондықтан уақыт талабына сай, сарай хатшыларының сарайдың тыныс-тіршілігінен алатын орны артып, ерекше ілтипатқа ие болған кезде дүниеге келген көптеген парсы тіліндегі (түрік және араб тілінде де осындай хаттар жинағы жазылған) жазба мұралар «муншаат», «макатиб ва муншаат», «муджму'а ва джунг» немесе «мажму'ай макабит», «инша», «инша'ат» деген аттармен сақталған. Айта кету керек жай, осындай сарай хатшыларының қолымен жазылған қомақты тарихи шығармалар ел арасына кең тарап, ал олардың хаттар жинақтары мен сарай хаттамалары ел арасына азырақ танылған. Бұның өзіндік себептері де жоқ емес. Қомақты тарихи шығармаларды жазып қалдырған сарай хатшылары маңызды мемлекеттік хаттардың жинағын «мажму'а» немесе «макатиб» деп атап, олардың бірнеше нұсқасын дайындайтын болған. Сондағы мақсаты сарай хаттары жоғалмасын, тарихи мәнін жоймасын деген ниетпен көшіріп отырған. Яғни, бір нұсқасы жоғалған күннің өзінде екіншісі сақталсын деген ниеттен туындаған. Десек те сарай хаттарын арнайы көшіріп жазудың тағы бір себебі бар. Белгілі бір билеушінің дипломатиялық хаты өзге бір билеушіге жөнелтілгенде, түпнұсқасы (патшаның мөрі мен қолы қойылған) елшілер арқылы жіберіліп, осы хаттар мәтінінің дәлме-дәл көшірмесі жасалып, кім арқылы, қай кезде жөнелтілгеніне дейін хатталып отырған. Көптеген билеушілер осындай әдіс арқылы өздері жазған хаттардың мәтіндерін біліп отыруды көздеген. Ал адресаттың хаты келіп жетісімен, оның да көшірмесі дайындалып, түпнұсқа хаттарды бөлек сақтау жүйесі жұмыс істеген. Әрине, сарай төңкерістері болған кезде кейбір түпнұсқа хаттар жоғалып, өртеліп кеткен кездер де кездеседі. Иран патшаларының сарайында да осындай жүйе жұмыс істеп, нәтижеде көптеген хаттар жинағы бүгінгі күнге жеткен. Оларды зерттеудің қиыншылығы осы сарай хаттар жинағының аттарының бірдей болуында. Яғни, көптеген хаттар жинағы «макатиб» немесе «мажму'а» деген атпен сақталған. «Мажму'а» немесе «макатиб» деп аталатын қолжазбалар Иран кітапханаларында көптеп ұшырасады. Алайда, біз іздеген хаттар жинағы жүздеген «мажму'а» шығармаларының қайсысынан кездесетінін білу үшін олардың әрқайсысына тапсырыс жасап, арнайы оқып, зерттеп барып қана анықтауға болады. Десек те кейбір осындай сарай хаттары жинағының анықтауыштары кездесіп те қалады. Сондай хаттар жинағының бірі – «Иншай Тахир Вахид» деп аталады. Кітап ретінде арнайы түптелген бұндай қолжазбалардың атына қарап, ішінде қандай дипломатиялық хаттар бар екендігін бір дегенде анықтау қиын. Бірақ, Тахир Вахидтің кім екенін анықтау арқылы қолжазбаның құндылығын анықтау қиын емес. Сондықтан біз қарастырғалы отырған дереккөздің анықтауышы болып тұрған Тахир Вахид кім деген сұраққа жауап іздейік.

Тахир Вахид Иранда Сефевидтер әулетінің билеушісі ІІ Шах Аббастың (1642-1666 жылдар аралығында билік құрған) бас сарай хатшысы болып ұзақ жылдар қызмет атқарған тарихшы. Толық аты-жөні – Мұхаммад Тахир Хусейн Вахид Қазвини [Ибрахим Дехган, 1349/1970, 13 б.]. Мұхаммад Тахир Вахид (1605/6-1699) өзінің шешендік өнерімен, ақындығымен, әрі көркем жазуымен сефевидтер әулетінен шыққан билеуші ІІ Аббас шахтың назарына ілігіп бас хатшы (мунши әл-мамалик) дәрежесіне ие болған [Ибрахим Дехган, 1349/1970, 14 б.]. Бас сарай

хатшысының міндеті тек қана хаттарды жазу немесе көшіру емес, сол билеушінің ата-бабасынан бергі тарихын да жазып қалдыру болған. Егер бұған дейінгі сефевидтер әулетінің адуынды билеушісі I Шах Аббастың (1598-1624 жылдар аралығында билік құрған) бас сарай хатшысы Ескендірбек Түркмен «Тарих-и алам ара-йи Аббаси» шығармасын жазып қалдырса, Мұхаммад Тахир Вахидтың алдында да тура сондай міндет тұрған болатын. II Шах Аббас өзінің даңқты атасы I Шах Аббасқа қатты еліктеген. Сондықтан атасының атымен аталғанды жөн санаған. II Шах Аббастың жанында жиырма үш жылдай тұрақты түрде сарай хатшысы қызметін атқарған Мұхаммад Тахир Вахид осы патшаның өмірбаяны мен ерліктеріне арналған «Аббас-нама» атты тарихи еңбекті жазады. Сол кездегі дәстүрге сай автор еңбегін патшаға арнайды. «Аббас-нама» шығармасын автор өзі куә болған тарихи оқиғаларға негіздеп жазған. «Аббас-нама» шығармасы кейде «Шах Аббас сани» (екінші шах Аббас) деп те аталады. «Аббас-нама» шығармасы «Тарих-и алам ара-йи Аббаси» еңбегінің құндылығымен бірдей бағаланады. Себебі, билеушінің өмір сүрген әрбір жылындағы тарихи оқиғаларды баяндайтын ең құнды еңбек осы шығарма. Алайда, II Шах Аббас өзінің адуынды атасындай үлкен реформалар мен үлкен ерліктер жасамағандықтан, «Аббас-нама» шығармасы да атасынан қалған елдің шекарасын барынша сақтауға тырысқан билеушінің тарихы ретінде қарастырылады.

Бұл тарихи шығарманың үш тізімі сақталған. Оларды Тегерандағы Мәжіліс [Фихристи кітапхана-йи маджлис-и шаураи ислами, Т. 38., 165 б.], Маркази [Фихристи кітапхана-ий маркази данишгах-и Тихран, Т. 16., 717 б.] және Малек [Фихристи кітапхана-йи мелли Малек, Т.3., 553 б.] кітапханаларының қолжазба қорларынан кездестіре аламыз. Сонымен қатар, «Аббас-нама» шығармасы мен осы шығарма туралы қысқаша ғылыми аннотацияны бірнеше парсы қолжазбаларының каталогынан кездестіруге болады [Стори, 315:1; Брегель, 1282; Мушар, 724; Мунзави, 4361; Миклухо-Маклай, 349]. «Аббас-нама» шығармасының қолжазба нұсқасы Иранда зерттеліп, жарық көрген. Алғаш рет бұл шығарманы зерттеп, ғылыми айналымға енгізген ғалым – Ибрахим Дехган [Ибрахим Дехган, 1349/1970, 353 бет]. Жарық көрген жылына қарап, кітаптың ертеректе жарық көргеніне көз жеткіземіз. Өкініштісі «Аббас-нама» шығармасы әлі күнге дейін екінші рет баспадан жарық көрмеген. Сондықтан Ибрахим Дехган баспаға әзірлеген «Аббас-нама» кітабы қазірше осы шығарманың жалғыз басылымы болып табылады.

Мұхаммад Тахир Вахид сарай хатшысы, жылнамашысы әрі акын ретінде түрлі тақырыптарға арналған шамамен жиырмадан астам шығарма жазып қалдырған. Бірақ сол шығармаларының ішіндегі «Аббас-нама» шығармасы тарихи шығарма ретінде құнды еңбек ретінде бағаланатыны сөзсіз. Құнды болатын себебі де жоқ емес. «Аббас-нама» шығармасының соңына қарай қызықты мәлімет кездеседі. Шағын ғана мәліметте қазақ патшасының елшісі келгендігі жазылған. Оқиға орын алған жыл – 1072/1662 жыл. Қысқаша мәліметте қазақ патшасынан елші бұрын-соңды келмегендігі, осы жолы бірінші рет келіп, елшісі арқылы жоғары мәртебелі Иран шахына өзінің сенімін білдіретінін жеткізгені сөз болады. Ал Иран шахы алыс жерлерден келген қазақ патшасының елшісін сол кездегі рәсімге сай қабылдап, шығарып салғаны жазылған [Ибрахим Дехган, 1349/1970, 313 б.]. Бұл кезде (1662) қазақ хандығы қожырау кезеңін бастан кешіргені тарих беттерінен мәлім. Сондықтан бір ауыз сөйлем болса да, бұл мәлімет қазақ хандығының тарихын зерттеуге өзіндік септігін тигізетіні анық. Сонымен қатар, сол кезде бас сарай хатшысы болып жұмыс істеген Мұхаммад Тахир Вахид қазақ патшасының елшісі әкелген хаттың мәтінімен таныс болуы немесе қазақ патшасынан келген елшіден беріп жіберген жауап хаттың мәтінін қайта көшіріп, оның хаттамасын жасауы әбден мүмкін. Осы ретте Тахир Вахидтың хаттар жинағын зерттеу маңыздылығы туындайды.

Хаттар жинағынан басқа Тихир Вахид парсы және кейде түрік тілдерінде ғазалдар, маснавилер жазумен қатар дін, философия тақырыбына арналған бірнеше шығарма жазғаны мәлім. Бұл шығармалар Иранның өзінде арнайы зерттелмеген. Сарай хатшысы ретінде Мұхаммад Тахир Вахид патша сарайына келіп жеткен әрбір хаттың көшірмесін жазу міндетіне сай хаттар жинағын жеке жинақ ретінде жазып қалдырған. Ол өзінің жинағының атын «Иншай Тахир Вахид», яғни Тахир Вахидтың жазулары тіпті кейде «Тахир Вахидтың тарихы» (Тарих-и Тахир Вахид) деп атаған. Мұндай иншалар Иран кітапханаларының қолжазба қорларында көптеп кездеседі. Мұхаммад Тахир Вахидтың «инша» шығармалары кейде бірін-бірі қайталаса, кейде ішіндегі хаттар мазмұны әртүрлі болып келеді. Шамасы, Мұхаммад Тахир Вахид жиырма үш жылға созылған сарай

хатшысы қызметі кезінде бірнеше «инша» жазған болса керек. Яғни, алғашқы 4-5 жылда келіп түскен хаттар жинағы, келесі 4-5 жылда жиналған хаттар жинағы деп шартты түрде бөліп, әр бөлікке «Иншай Тахир Вахид» деп жазып, әр жылдары келіп түскен дипломатиялық және басқа да сарай хаттарын жеке-жеке хаттап отырған деп ойлаймыз. Оған дәлел ретінде Тегеран университеті жанындағы Орталық кітапхананың қолжазба қорында «Иншай Тахир Вахид» қолжазбасының бір нұсқасы сақталса, [Фихристи кітапхана-йи маркази данишгах-и Тихран. Т.9., 1189 б.] екіншісі Мәжіліс кітапханасының қорында сақталған [Фихристи кітапхана-йи маджлис-и шаураи ислами, Т.1., 47 б.]. Мұхаммад Тахир Вахид жазып қалдырған екі хаттар жинағын да қарап шықтық. Бұдан түйгеніміз, екі қолжазба екі түрлі кезеңдегі хаттарды қамтитындығы. Яғни, біріншісінде шайбанидтер әулетінің билеушілері мен сол кездегі Үндістан, Осман империясының сұлтандары мен басқа да хаттар енген. Ал екінші хаттар жинағына шайбанидтерден кейін билікке келген аштарханилер, моғол билеушілері мен Осман түріктерімен алмасқан дипломатиялық хаттар енген. Алайда, екеуінде де қазақ хандарымен алмасқан хаттар туралы ешбір дерек кездеспейді. Мұхаммад Тахир Вахидтың «Инша» хаттар жинағын іздеуімізді тоқтатпай, өткен жылға «Халық – тарих толқынында» атты мемлекеттік бағдарлама аясында Үндістан еліне жасаған ғылыми экспедиция барысында жалғастырдық.

Үндістандағы араб, парсы және түрік тілдеріндегі қолжазба қорларында бұрындары да отандық зерттеушілер жұмыс істеген. Алайда бұл сапар мемлекет тарапынан мақсатты түрде ұйымдастырылған тұңғыш арнайы сапар деуге толық негіз бар. Оның үстіне т.ғ.д. Л.Ерекешева екеуіміз Үндістандағы жұмыс жасаған қолжазба қорларында (Делидегі «Нұр» микрофильмдер орталығы, Хайдарабаттағы Салар-и джанг кітапханасы мен музейі, Патнадағы Худа-Бахш атындағы шығыс қолжазбалар кітапханасы) бұрын-соңды қазақстандық ғалымдардың жұмыс істемегендігі белгілі болды. Сонымен Үндістандағы парсы және түрік тілдеріндегі қолжазба қорларындағы жұмыс туралы айтпас бұрын азды-көп не үшін осы елге экспедиция ұйымдастырылғандығы жайлы айта кеткенді жөн санадық.

Үндістанда парсы тілі Бабыр шах пен оның ұрпақтары билікте болған кезде (1526-1858 жж.) ресми сарай тілі болғандығы баршаға мәлім. Парсы тілі бірнеше ғасыр бойы жоғары элитаның ғана тілі емес, бәлкім дипломатияның, іс жүргізу құжаттарының, поэзия мен тарихи шығармалардың, ресми сарай құжаттарының тілі қызметін атқарады [О.П. Щеглова, 2001, 6 б.]. Бұл дәстүр жалғаса беруі мүмкін еді, алайда дәстүрдің жойылуына ағылшындардың отарлау саясаты мен ағылшын тілінің Үндістанның ресми тіліне айналуы себеп болады. Екіншіден, XVIII ғасырдың 80-90 жылдар ағылшындарың Үндістанды жаппай отарлау жылдары болып саналады. Алайда, жергілікті халықтың тілін, әдебиетін, тарихын білмейінше, бұл халықты отарлау және толығымен бағындыру мүмкін емес екендігін білген ағылшындықтар сол кездегі жергілікті моғол билеушілерінің ресми тілі парсы тілі мен парсы тіліндегі жазба мұраларды зерттеуге кіріседі. Сол кездерден бастап, алғаш рет ағылшын шығыстанушыларының атсалысуымен Үндістанда сақталған парсы тіліндегі қолжазбалар тізімге алына бастайды және олардың ішіндегі құнды дегендері Индия офис, Британ музейі, Оксфордтағы Бодлеан кітапханаларының қолжазба қорларына өткізіледі. Үндістанның Патна қаласындағы Худа-Бахш шығыс қолжазбалар кітапханасының қорында сақталған қолжазбаларды тізімге алуды және зерттеуді ағылшын ғалымы Е.Д.Росс бастаған шығыстанушылар бастаған [Catalogue of the Arabic and Persian Manuscripts in the Oriental Public Library at Bankipore, 1918, p.7]. Кейіннен жергілікті ғалымдардың атсалысуымен Дели, Хайдарабат, Рампур, Патна және Калькутта қалаларындағы қолжазбалар қорында сақталған шығыс қолжазбаларын жергілікті ғалымдар тізімге алып, каталогын жасауды қолға алады. Оған дәлел ретінде Хайдар-Абад қаласындағы Салар-и джанг музей және кітапханасының каталогын [A catalogue of the Persian manuscripts in The Salar Jung Museum and Library, 1965], Рампурдағы Раза кітапханасының каталогы [Catalogue of Persian manuscripts of Rampur Raza Library, 1996] мен Патна қаласындағы Худа-Бахш шығыс қолжазбалар кітапханасы қорының каталогтарын атап көрсетуге болады [Catalogue of the Arabic and Persian manuscripts in the Khuda Bakhsh oriental public library, 2010].

Үндістанда парсы тіліндегі қолжазбалардың көптігі де, олардың каталогтары жасалғандығы да қуантарлық жай. Сондықтан болса керек, Делидегі «Нұр» микрофильмдер орталығының каталогтарын қарап отырып, ішінде «Иншай Тахир Вахид» деген қолжазбаның бар екендігіне көз жеткіздік. Тапсырыс беріп, оқып, көшірмесін дайындадық. Ұзақ жылдар бойын Ирандағы қолжазбалар

қорынан іздеп, таба алмаған маңызды дерек осы жерден табылды. Ол – Қоқанды билеушісі Әбдурахим ханның (би) қазақтың ханы Тәукеге жазған жауап хаты болатын. Бұдан кейін Хайдарабад қаласындағы Салар-и джанг музей және кітапханасының қолжазба қорынан тағы бір «Иншай Тахир Вахид» қолжазбасы табылды. Енді, Үндістанның екі түрлі қаласындағы қолжазба қорларынан табылған екі бірдей «Иншай Тахир Вахид» шығармасының Үндістан жерінен табылуына тоқтала кетейік.

Мұхаммад Тахир Вахидтің шәкірттері көп болғандығы туралы ирандық ғалым И.Дехган жанжақты баяндаған [Ибрахим Дехган, 1349/1970, 15-16 бб.]. Бұдан тыс, қарапайым логикаға сүйенсек те мұндай танымал сарай хатшысының 23-жылдық қызметі кезінде көптеген шәкіртті тәрбиелуі әбден мүмкін жағдай екендігіне көз жеткізе аламыз. Иран шахтарының сарайында бір ғана сарай хатшысы жұмыс істемеген. Олардың саны кемінде отыз, кейде қырық, елу тіпті жүзге жуық адам жұмыс істеген. Әрине, олардың ішіндегі тек біреуі ғана патшаның бас хатшысы қызметін атқару мәртебесіне ие болған. Ал, қалған сарай хатшыларының өзі бірнеше топқа бөлініп, әр топ өзіне тиісті жұмыспен айналысқан. Яғни, бір топ тек қағаз дайындаумен, екінші топ тек сия жасаумен, үшінші топ қағаздарды кесіп, кітап ретінде түптеумен, басқа бір топ қолжазбаны безендірумен, тағы бір топ мұқаба жасаумен, ал келесі бір топ көркем жазумен қолжазбаны әрлеумен, соңғы бір топ қайта көшірумін айналысқан. Шынтуайтына келгенде сарай концеляриясының қызметін бір институт деп атауға болады. Ең қиын жұмыс қайсы топтікі екенін айту қиын. Себебі барлық топтың жұмысы бір-біріне байланысты. Оның үстіне көшіруші топтың өзі бірнеше адамнан тұратындығын ескерсек, сол топтаға әрбір хатшы әртүрлі жазулармен жазатын болған. Бірінің жазуын келесісі қайлаталамауға тырысқан. Жалпы алғанда, Иран шахтарының сарай хатшылары сефевидтер әулеті билікте болған тұста үлкен танымалдыққа ие болған. Ирандық хатшылардың өлеңдетіп, әрбір сөзін астарлап жаткізу стилі көршілес елдердегі хатшылардың назарын өзіне сөзсіз аударған. Осы тұста бір хаттың жазылу тарихы туралы айта кеткен жөн. Бұл тарихи хатты Иран шахы Тахмасп Осман императоры Селимге арнап жазған. Сұлтан Сүлейменнің таққа отыруға лайықты емес деп саналған ұлы Селим таққа отырады (1566-1564 жж.). Шах Тахмасп өмір бойы Сұлтан Сүлейменмен алысып өткендіктен, оның орнына таққа отырған ұлы Селимге ерекше бір хат жолдау керек деп шешеді. Нәтижеде, сегіз ай бойы сексеннен астам адам қатысқан (ішінде ақындар, ғұламалар, тарихшылар бар) сарай хатшылары 75 беттік хат дайындайды [З. Себаиан, 1358/1979, С. 178]. Хат дайын болғанша шах Тахмасп хаттың мәтінін бірнеше рет оқытқызып, түзетулер енгізіп, өзі де редакциялауға қатысады. Бұл хатта Иран шахы Сұлтан Селимге әкесінің өліміне көңіл айта отырып, оның таққа отыруымен құттықтап қана қоймайды. Сондай-ақ осы хат арқылы өзінің ақылы мен парасатын, даңқы мен осал қарсылас еместігін көрсетуге тырысады. Бір ғана дипломатиялық хаттың жазылу тарихына қарап отырып, сарай хатшыларының қызметінің жауапты әрі ауыр жұмыс болғандығына көз жеткіземіз. Сонымен қатар, ирандық хатшылардың осындай ұзақ-сонар хаттары олардың даңқын арттыра түскені белгілі. Сондықтан болса керек, Үндістандағы моғол билеушілері Ираннан хатшылар алдыртып отырған. Біздің шамалауымыз бойынша Мұхаммад Тахир Вахидтың шәкірттерінің бірі Үндістанға аттанған. Бұл хатшы моғол патшаларына қызмет етуге барғанда өзімен бірге осы күнге дейін өзі көшірген хаттар жинағын алып барған деп есептейміз. Осы хатшы сол кездегі танымал сарай хатшысы болған Мұхаммад Тахир Вахидтың «Иншай Тахир Вахид» хаттар жинағын алып барған болуы керек. Себебі әрбір хатшы үлгі ретінде өзінің ұстазының жазуларын қолданатын болған. Әдетте ортағасырлық дипломатиялық хаттармен танысқанда, мәтіннің жартысынан астамы адресатты мақтауға арналандығына куә боламыз. Ал адресатқа айтқысы келген нақты сөзі бірнеше сөйлем, ал қалғанының бәрі де поэтикалық жанрда жазылған мадақтаулар мен қолпаштау сөздер. Мәтіннің өзі таза парсы тілінде емес, арабша аралас парсы тілінде жазылатын болған. Мақтаулар мен көпшік сөздер барлық хаттарда қайталанып отыратындықтан, бір хатта пайдаланылған мадақтау сөздерді келесі хатта та пайдаланылған берген. Осы айтылған себептердің бәрін ескере отырып, «Иншай Тахир Вахид» шығармасының Үндістан қорларында сақталуын, танымал хатшының шәкірттері арқылы барғанымен түсіндіруге болады. Әрине, бұдан басқа да себептері болуы мүмкін, алайда ол жағы анықталмағандықтан қазірше жоғарыдағы пікірге тоқтаймыз.

Сонымен «Иншай Тахир Вахид» шығармасының екі бірдей нұсқасы Үндістанның екі түрлі қаласынан табылып отыр. Бұл екі нұсқа аттары бірдей аталғанымен ішкі мазмұны жағынан

айрмашылықтары бар. Хайдарабадтағы Салар-и джанг музей және кітапханасынан табылған қолжазбаның парақтар саны – 168, беттер саны – 336. Жазуы насх аралас насталиқ жазуы. Әр беттегі жолдар саны – 11. Қолжазбаның қайта көшірілген уақыты – 1193/1779 жыл, көшірушінің аты-жөні белгісіз. Ал Дели қаласындағы «Нұр» микрофильмдер орталығында сақталған «Иншай Тахир Вахид» қолжазбасының парақтар саны – 110, беттер саны – 220. Қайта көшірген – Муна Рам, көшірілген уақыты шамамен XVIII ғасырдың басы. Бұл қолжазбаның түпнұсқасы Алигарх мұсылман университеті жанындағы Маулана Азад кітапханасы қорында сақталған. Қолжазбаның жазуы талиқ аралас насталиқ жазуы. Әр беттегі жолдар саны – 25. Қолжазба тоза бастаған сәтте қайта көшіріп отыру қалыптасқан дәстүр. Бұған қосымша Үндістанда әлі күнге дейін қолжазбаларды қайта көшірумен айналысатын адамдар кездеседі. Сондықтан шығарманың авторы 1699-жылы дүние салғанын ескерсек, сол кезден бері Мұхаммад Тахир Вахидтың қолжазбасының қайта көшірілуі әбден мүмкін жай. Енді, ішкі мазмұнынан келетін болсақ, Хайдарабад тізімінде 73 тақырып қамтылған. Олардың қырық шақтай тақырыбы түрлі хаттар болса, екеуі жеңіс бітімшарты (фатх-нама), қалғандары Мұхаммад Тахир Вахидтың әр кездері өз шығармаларына жазған кіріспелері (алғысөз) болып табылады. Кіріспелерінің бірі – түрік тілінде жазылған. Хаттардың ішінде де черкестердің үлкеніне жазған хаты түрік тілінде жазылған. Бұған қарап, автордың түрік тілін жақсы білгендігіне куә боламыз. Айта кетер жай, бұл жинаққа енген хаттардың бәрі де дипломатиялық хаттар емес. Хаттардың арасында Тахир Вахидтың өзінің қазвиндік досына, танысына, Қазвиннің қазысына, хатшы досына, бауырына, баласына жазған хаттарын да кездестіруге болады. Ал, Алигарх тізіміне (Нұр микрофильм орталығында микрофильмі сақталған) келетін болсақ, оның беттер саны да, әр беттегі жолдар саны да көп әрі тығыз жазылған. Сонымен қатар, Алигарх тізіміне енген тақырыптар саны айтарлықтай көп, яғни 200-ден асады. Бұл тізімде де белгілі билеушілерге, сұлтанарға жазылған хаттармен бірге қарапайым адамдарға жазған хаттардың мәтіні кездеседі. Олардың ішінде хатшы Хусейнге, хатшы Хасанға, қазвиндік досқа, танысқа жазған хаттарды айта кеткен жөн. Екі тізімде тақырыптар қызыл түсті сиямен, ал негізгі мәтін қара түсті сиямен жазылған. Ең қызығы екі тізімде де Әбдурахим бидің Тәуке ханға жазған жауап хаты кездеседі. Екі тізімдегі хаттың көшірмесін мұқият оқып шығып, нәтижесі туралы төмендегі пікірді ұсынамыз.

Біріншіден, бұл дипломатиялық хат – жауап хат. Хаттың тілі – парсы тілі. Әдеттегідей хаттың тақырыбы қызыл түсті сиямен *«Әбдурахим-ханның өз тарапынан қазақ уәлиі Тәуке ханға жазған хаты»* - деп жазылған [Республикалық тарихи материалдарды зерттеу орталығы, қолжазба: 22]. Бұл жердегі Әбдурахим хан – Қоқан хандығының негізін қалаушы Шахрух-ханның (би) үлкен ұлы, көбінесе Әбдурахим би деген атпен танылған. Ал, Тәуке ханға қатысты айтатын болсақ, көптеген билеушілерді «уәли» деп атау сол кездегі дипломатиялық хаттарда жиі кездеседі. Мысалы, Әбдул-Әзиз хан - Түркістан уәлиі немесе Әбулғазиз хан - Үргеніш уәлиі және т.с.с. Осы хатты жазушы Қоқанд ханының үлкен ұлы Әбдурахим би (1722-1733), Тәуке ханның тұсында әлі билікке келмеген болатын (1626-1717/18), бірақ әкесінің орнына кез-келген уақытта таққа отыруы мүмкін тақ мұрагері еді. Шынында да Әбдурахим би Шахрух бидің үлкен ұлы әкесі өлген соң, билікке келеді. Қоқан қаласын астанасы етіп бекітіп, Әндіжан мен Ходжентті бағындырады. Самарқанд қаласын да аламын деп бірнеше рет шабуыл ұйымдастырып, нәтижеде өзі өлім құшады.

Екіншіден, бұл хатта қандай мәселе әңгіме болады деген сұраққа келетін болсақ, ол өзбектерге қатысты болғандығына көз жеткіземіз. Хатты жазушы Тәуке ханға көптеген мақтау сөздер айта отырып: «Ол дос (яғни Тәуке хан - Ғ.Қ.) өзінің хатын жолдау арқылы достығымызды әрлендірді. Шынайы дос (яғни Тәуке хан – Ғ.Қ.) хат жолдау арқылы достығымыздың маңыздылығын арттыра түсті» - деп жазады. Одан ары қарай негізгі мәселе сөз болады: «Өздерінің орнын білмейтін бір топ өзбектер туралы мәселеге келетін болсақ, олар кейде көрпесіне қарай көсілмей, одан артық көсіледі. Адамшылық (шынайылық) тілін біржолата кесіп тастап, араға көптеген топан сулар мен толқындар тастайды. Жоғары мәртебелінің (яғни, Тәуке ханның – Ғ.Қ.) жіберген елшілері осы тайпаның (яғни өзбектердің – Ғ.Қ.) қарақшыларының қолынан әрең дегенде құтылып, құдайдың қалауымен патша сарайының босағасына жетті. Осы тұздай ащы шындықты тек шүкіршілік дариясы ғана сабасына түсіреді», деген сөйлемнен соң екі жол өлең жазылған:

Жаратушының мейірімі сені қолдасын,
Шектен шыққандарды рәсуа етсін.

Бұдан ары қарай билеушінің (яғни Әбдурахим бидің әкесі Шахрух би) көптеген әскерді жіберіп ол аймақтың ойранын шығарғаны жазылған. «Енді жаратушының қалауымен жоғары мәртебелінің (яғни, Тәуке ханның – Ғ.К.) ісі жолға түсті (оңғарылды), ол жерлер жоғары мәртебелі билеушіге бағынатын болды, қызметін жасайтын болды. Анық нәрсе, егер қажет болған жағдайда, сіз қаласаңыз өтінішіңіз амалға асатын болады. Осы орайда, дұшпанды сеспей қатыратын бірнеше алысқа ататын соғыс қаруы, бірнеше қынға салынған семсер опасыз дұшпанды жою үшін жоғары мәртебеліге жіберілді» - деп аяқталады.

Бұл хаттың жауап хат екендігін ескере отырып, Тәуке ханның хаты не туралы болғандығын шамалауға болады. Тәуке ханның сұраған мәселесі де осы бір топ «көрпесіне қарай көсіле қоймайтын» өзбектер туралы болғанын аңғарамыз. Бұл мәселеде Қоқан билеушісі қол ұшын беріп, мәселені шешуге атсалысқаны осы хаттан анықтала түседі. Хатта, екі мәселе анық емес. Бірі – хаттың жазылған жылы, екіншісі – хаттың қалайша ирандық сарай хатшысы әрі тарихшысы Тахир Вахидтың хаттар жинағына енгендігі. Бірінші сұраққа келетін болсақ, бұл хат Тәуке ханға жазылған жауап хат болғандықтан 1717-18 жылға дейін жазылған хат. Бірақ нақты қай жылы жазылғанын әлі нақты анықталған жоқ. Бұдан басқа Әбдурахим би бұл кезде нағыз ержеткен кезінде болатын (1700-1732), яғни 1717/18 жылдарда 17-18 жастағы жігіт. Тарихта 13-14 немесе 16-17 жасар тақ мұрагері кеңесшісімен ақылдаса отырып, дипломатиялық хаттарға жауап хат жазып, алыс-жақыннан келген елшілерді қабылдай беретін болған. Иранның өзінде көптеген патшалар бала кезінде таққа отырғаны белгілі. Мысалы, 53-жылдан астам билік құрған Иран шахы Тахмасп таққа отырғанда он жасқа да толмаған бала болатын. Бірақ, соған қарамастан, өзге елдің билеушілеріне жауап хат жазып, өзі де үлкен келіссөздерге қатысып отырған. Сондықтан, осы кезеңге қатысты құжаттарды саралай отырып, хаттың жазылған нақты жылын әлі де анықтай түсеміз деген ойдамыз.

Енді, екінші сұрағымызға келетін болсақ, Әбдурахим би мен Тәуке ханның арасындағы хат қалайша ирандық тарихшы әрі сарай хатшысының хаттар жинағына енген деген сұрақ бәрімізді мазалайтыны сөзсіз. Тахир Вахидтың жақсы тарихшы, мықты сарай хатшысы екендігінде еш күмән жоқ. Алайда, хаттың Иран шахына арналмағанын ескерсек, бұл хаттың ирандық сарай хатшысының хаттар жинағына қалайша енді екен. Осы сұраққа жауап беру үшін жоғарыдағы хатты тағы бір рет мұқият оқитын болсақ, хатта Тәуке ханның елшісіне жолда өзбек қарақшылары тап болып, елші тобының әрең дегенде аман қалғандығы айтылған. Демек, Тәуке ханның елшісі арқылы жіберген хат қолды болған. Нәтижеде елшілердің өз аузынан Тәуке ханның айтқысы келгенін естіп, оған арнайы жауап жазған деген пікірдеміз. Әрине, бұл хаттың зерттеушілер тарапынан тағы бір үлкен кемшілігі бар. Ол – хаттағы мөрдің жоқтығы. Мөрсіз хат болмайды. Жоғарыда айтылған сарай концеляриясының жұмысына сай, Әбдурахим бидің қолы мен мөрі басылған хаттың көшірмесі жасалып, содан кейін Тәуке ханға жіберілген. Түпнұсқа хатты ендігіде Тәуке ханның сарай концеляриясынан іздегеніміз жөн. Ал, Тәуке ханның түпнұсқа хатының табылмауын қолды болғандығымен байланыстырамыз. Осы орайда айта кетер жай, сол кездерде патша елшілерінің жолын қарақшылар арнайы торитын болған. Себебі әрбір елші сол елдің патшасының ең үлкен құпиясын сақтаушысы болып табылған. Сондықтан, елшіні қолға түсірсе, біріншіден оның құпиясына қол жеткізеді. Ал, екіншіден, елшілер белгілі бір патшаға үлкен сый-сияпатпен баратынын ескергенде, қарақшылар бағалы сыйлықтарды тонауды көздейтін болған. Осы себептердің бәрін ескере отырып, қолды болған Тәуке ханның хаты Иран патша сарайының концеляриясына немесе Моғол билеушілерінің концеляриясына келіп түсуі әбден мүмкін. Одан кейін, хатты арнайы көшіріп, хаттар жинағына енгізсе керек. Хайдарабат тізімінде Тахир Вахидтің иншасы 1192/1779 жылы қайта көшірілгендігі жазылған. Демек алғашқы жазылған кезі бұдан әлдеқайда бұрынырақ жазылған дегенді білдіреді. Алигарх тізімін қайта көшірген адам көптеген қателіктер жіберген және салақ жазылған. Бұл тізімнің қайта көшірушісі – Муна Рам, яғни жергілікті азамат. Бірақ, қайта көшірілген жылы белгісіз. Қағазы мен бояуына қарап, шамамен XVIII ғасырдың басы деп есептейміз.

Осы жерге дейін талдағандарымызды қорытындылайтын болсақ, біріншіден, мөрі жоқ және қол қойылмаған хаттар мұсылмандық шығыста жиі кездесетін жай. Алайда, бұл мәселе сол хаттың тарихи құндылығы ешбір төмендете алмайды. Ең бастысы, негізгі мәтіннің сақталуы және сол мәтінді ұрпақтан ұрпаққа жеткізу болғандығын айта кеткен жөн. Екіншіден, Тәуке ханға жауап хат

жазған Қоқан билеушісінің тақмұрагері Әбдурахим би, сол кездегі беделді адамдардың бірі болғаны тарихтан белгілі. Аштарханилерден дербес болғысы келген бұл әулеттің қазақ ханының тарапынан қолдау күтуі, екі хандық арасында достық қарым-қатынасты орнатуға мүдделі болуы уақыт талабынан туындаған. Жаңадан құрылған (1709) Қоқан хандығы үшін одақтастар, жақтастар керек болғандығы анық. Ал, қазақ ханы Тәукенің Қоқан билеушісіне елші жіберіп, хат жолдауы да уақыт талабы. Тәуке хан дүние салған соң (1717-18), қазақ хандығы үш жүзге бөлініп, әр жүзді жеке хан басқаратын күн туады. Олай болса, біз қарастырып отырған кезең, бір жағынан жоңғар шапқыншылығы, екінші бір жағынан үш жаққа тараудың алдында тұрған хандық, тағы бір жағынан көршілес мұсылман билеушілердің арасындағы бітпейтін жер мен билік дауы туындаған ауыр кезең. Шындығына келгенде бұл дәуірдің қазақ хандығы үшін қаншалықты ауыр болғандығын түсіну қиын, бірақ барлық факторларды ескеруге тиістіміз. Тәуке ханның ұзақ жылдар бойы (1680-1717/18) билікте болған кезде осындай дипломатиялық хаттар алмасу арқылы, барынша бейбіт жолмен көп мәселені шешуге тырысқандығын осы хаттың мәтінімен таныса отырып, аңғаруға болады. Қалай болғанда да, тарихи маңызы орасан зор бұл хаттың мәтінінің отан, судан аман қалып, бүгінгі күнге жеткенінің өзі үлкен олжа. Сонымен қатар, хаттың алыстағы Үндістан еліндегі Хайдарабад қаласында сақталуы бізге басқа да дипломатиялық хаттардың табылуы мүмкін екендігінен хабар береді. Олай болса, жаңа, тың мәліметтермен қазақ хандарына қатысты тарихымыз толығына түседі деген оймен қорытындылаймыз.

ӘДЕБИЕТ

- [1] Дехган И. Аббас-нама. – Арак: Фарвардин, 1349/1970. – 13 б.
- [2] Дехган И. Аббас-нама. – Арак: Фарвардин, 1349/1970. – 14 б.
- [3] Фихристи нусхаха-йи хатти китапхана-йи маджлис-и шаураи ислами. – Т. 38. – Тегеран: Мәжіліс, 1374/1995. – 165 б.
- [4] Фихристи нусхаха-йи хатти китапхана-ий маркази данишгах-и Тихран. Т. 16. – Тегеран: Данишгах Тихран, 1369/1989. – 717 б.
- [5] Фихристи нусхаха-ий хатти китапхана-йи мелли Малек. – Т. 3. – Тегеран: Малек, 1365/1986. – 553 б.
- [6] Стори Ч.А. Персидская литература (био-библиографический обзор). – Т. I-III. – Л., 1927-1958 / Пер. с англ. и перераб., допол. Ю. Э. Брегель. – В 3 т. – М., Главная редакция «Восточная литература», 1972.
- [7] Дехган И. Аббас-нама. – Арак: Фарвардин, 1349/1970. – 353 бет.
- [8] Дехган И. Аббас-нама. – Арак: Фарвардин, 1349/1970. – 313 б.
- [9] Фихристи нусхаха-йи хатти китапхана-ий маркази данишгах-и Тихран. – Т. 9. – Тегеран: Данишгах Тихран, 1364/1985. – 1189 б.
- [10] Фихристи нусхаха-йи хатти китапхана-йи маджлис-и шаураи ислами. – Т. 1. – Тегеран: Мәжіліс, 1363/1984. – 47 б.
- [11] Щеглова О.П. Персозычная литографированная книга индийского производства (XIX в.). – СПб.: Петер-бургское востоковедение, 2001. – С. 6.
- [12] Catalogue of the Arabic and Persian Manuscripts in the Oriental Public Library at Bankipore. Prepared by Maulavi Abdul Muqtadir (Khan Saheb). – Patna, Superintendent Government Printing, Bihar and Orissa, 1918. – P. 7.
- [13] A catalogue of the Persian manuscripts in The Salar Jung Museum and Library compiled by Muhammad Ashraf. – Hyderabad, Andhra Pradesh, India. 1965.
- [14] Catalogue of Persian manuscripts of Rampur Raza Library compiled by dr.al-Hasan Siddiq. – Rampur: Rampur Raza library, 1996.
- [15] Catalogue of the Arabic and Persian manuscripts in the Khuda Bakhsh oriental public library / Prepared by dr. Mohd. Ghaffar Siddiqi and dr. Salimuddin Ahmad. – Patna: Khoda Bakhsh Oriental public library, 2010.
- [16] Дехган И. Аббас-нама. – Арак: Фарвардин, 1349/1970. – 15-16 бб.
- [17] Себастиан З. Переписка во время Сефевидской династии. – Тегеран: Бонгахи нашр ва тарджума, 1358. – С. 178.
- [18] Республикалық тарихи материалдарды зерттеу орталығы, қолжазба: 22 (бұл шифр «Қазақстан және Орталық Азия тарихы мен мәдениетіне қатысты парсы және түрік тілдеріндегі қолжазбалар каталогы» жарыққа шыққанда реттік санымен көрсетіліп, орталықтың жаңа шифрын алуы мүмкін екендігін ескертеміз).

REFERENCES

- [1] Dehgan I. Abbas-nama. Arak: Farvardin, 1349/1970. 13 b.
- [2] Dehgan I. Abbas-nama. Arak: Farvardin, 1349/1970. 14 b.
- [3] Fihristi nuskahaye khatti ketapkhana-ye majlis-e shouraye islami. Vol. 38. Tegeran: Majlis, 1374/1995. 165 b.
- [4] Fihristi nuskahaye khatti ketapkhana-ye markazi daneshghahi Tehran. Vol. 16. Tegeran: daneshshah Tehran, 1369/1989. 717 b.
- [5] Fihristi nuskahaye khatti ketapkhana-ye melle Malek. Vol. 3. Tegeran: Malek, 1365/1986. 553 b.

- [6] Storey Ch.A. Persian literature (bio-bibliographical overview). Vol. I-III. L., 1927-1958. Tran. from Eng. Yu. E. Bregel'. Vol I-III. – M.: main editorial staff «Vostochnaya literatura», 1972.
- [7] Dehgan I. Abbas-nama. Arak: Farvardin, 1349/1970. 353 b.
- [8] Dehgan I. Abbas-nama. Arak: Farvardin, 1349/1970. 313 b.
- [9] Fihristi nuskhahaye khatti ketapkhane markazi daneshgahi Tehran. Vol. 9. Tegeran: daneshhah Tehran, 1364/1985. 1189 b.
- [10] Fihristi nushaha-ji hatti kitaphana-ji madzhlis-i shaurai islami. T. 1. Tegeran: Məzhilis, 1363/1984. 47 b.
- [11] Sheglova O.P. Persian language lithograph book of Indian production (XIX c.). SPb.: Peterburg Oriental Studies, 2001. p. 6. (in Russ.).
- [12] Catalogue of the Arabic and Persian Manuscripts in the Oriental Public Library at Bankipore. Prepared by Maulavi Abdul Muqtadir (Khan Saheb). Patna, Superintendent Government Printing, Bihar and Orissa. 1918. P. 7.
- [13] A catalogue of the Persian manuscripts in The Salar Jung Museum and Library compiled by Muhammad Ashraf. Hyderabad, Andhra Pradesh, India, 1965.
- [14] Catalogue of Persian manuscripts of Rampur Raza Library compiled by dr.al-Hasan Siddiq. Rampur: Rampur Raza library, 1996.
- [15] Catalogue of the Arabic and Persian manuscripts in the Khuda Bakhsh oriental public library. Prepared by dr. Mohd. Ghaffar Siddiqi and dr. Salimuddin Ahmad. Patna: Khoda Bakhsh Oriental public library, 2010.
- [16] Dehgan I. Abbas-nama. Arak: Farvardin, 1349/1970. 15-16 bb.
- [17] Sevatian Z.. Correspondence during the Safavid dynasty. Tegeran: Bonghahi nashr va tarjoma, 1358. S. 178.
- [18] Respublikaliq tarikhi materyaldardi zertteu ortaligi, qoljazba: 22 (Bul shifr «Qazaqstan jane Ortaliq Asia tarikhi men madenietine qatisti parsi jane turik tilderindegi qoljazbalar katalogi jariqqa shiqqanda pettik sanimen korsetilip, ortaligtin jana shifrin alui mumkin ekedigin eskertemiz)

«ИНШАЙ ТАХИР ВАХИД» КАК ИСТОЧНИК ПО ИСТОРИИ КАЗАХСТАНА И ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Г. А. Камбарбекова

Институт востоковедения им. Р. Б. Сулейменова КН МОН РК, Алматы, Казахстан

Ключевые слова: Казахстан, Центральная Азия, Иран, Индия, история, писарь, дипломатическая переписка, дворцовый протокол, казахи, шайбаниды.

Аннотация. В статье рассматривается источник под названием «Иншай Тахир Вахид», который ранее не был изучен отечественными исследователями. Персидский источник «Иншай Тахир Вахид» содержит более 45 дипломатических и других писем. Среди них автором обнаружено ответное письмо Абдурахим бия казахскому хану Тауке. Автор дает ценные сведения о дипломатической переписке рассматриваемого периода и раскрывает внутреннее содержание данного дипломатического письма.

Поступила 12.01.2015г.

МАЗМҰНЫ

ТАРИХТЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

<i>Әбсаттар қажы Дербісәлі. Марокко мен Испаниядағы жәдігерліктеріміз.....</i>	5
<i>Камалов А.К. Советтік Азияға миссия: АҚШ-тың вице-президенті Генри Уоллестін Сібірде, Өзбекістанда және Қазақстанда (1944 ж.).....</i>	17
<i>Кәрімова Р.О. Шығыс Түркістанда маталарды өндіру: дәстүр сабақтастығы.....</i>	22
<i>Сүгірәлинов М.М. Ауғаныстан Хазарейлері.....</i>	28

ШЫҒЫС ДЕРЕКТАНУ

<i>Сағындықова Н.Ж. Ахмед Йүгнеки (Югнеки).....</i>	38
<i>Тохтабаева Ш.Ж. Көне заманның шығармашылық демі.....</i>	47
<i>Батырхан Б.Ш., Тоқтарбекова Л.Н. Фирдаусидің «шаһнама» дастанындағы даналық ойлар.....</i>	56
<i>Ошан Ж. Көне тарихи жәдігерден қалған жалғыз парак.....</i>	60
<i>Қамбарбекова Ф.Ә. «Иншай Тахир Вахид» – Қазақстан және Орталық Азия тарихын зерттеудегі дереккөз ретінде.....</i>	67
<i>Молотова Э.М. Бурхан Киличе ад-дин туралы тарихи шығармалардан ақпарлар.....</i>	76
<i>Каримова З.К. XVIII ғасырдағы қазақ-жоңғар байланыстары Молла Абд әл-Әлімдің «Ислам-наме» дереккөзінде.....</i>	79

ТІЛ БІЛІМІ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТАНУ

<i>Молотова Г.М. Уйғыр фольклорына үнді-араб-иран-түрік қарым-қатынасы.....</i>	85
<i>Юсупов Р. XX ғасырдың басындағы Шығыс Түркістандың әдеби жағдайы.....</i>	90
<i>Дюсенов Б.Д. ««Китаб ад-Дурра...» сөздігіндегі адамға қатысты сөздердің этнолингвистикалық сипаты».....</i>	94
<i>Масимова Х.В. Жазба ескерткіштердегі етістіктің Рай және Егіс, Жақ-сан категориялары.....</i>	99
<i>Баратова Ш.Б. Қазіргі қазақ және ұйғыр поэзиясында қара өлең ұйқасы және шалыс ұйқастың даму ерекшеліктері.....</i>	106

ҚАЗІРГІ ШЫҒЫСТАНУ ОЙЫ

<i>Джалилов З.Г. Хариджизм: радикалды исламның генезистік тарих дамуында.....</i>	111
<i>Мансурова А.С. Діни толеранттылық және діни диалог ара шарттар глобалдық нақтылықта.....</i>	117
<i>Байдаров Е.Ұ. Қазақстан қоғамының этноәлеуметтік және этноконфессионалды тұрғысындағы өзбек этникалық тобының орны.....</i>	123
<i>Дүйсен Ф.М. Орталық Азия және Үндістанның туризм мен рекреация саласындағы ынтымақтастығының болашағы: жағдайлары және ресурстары.....</i>	135
<i>Шаймарданова Н.Ж. Келіспеушілік пен қарама-қайшылық контекстіндегі жапон-корей қарым-қатынастарының тарихы.....</i>	142
<i>Руденко Е.И. Жаһандық оңтүстік азиялық шетжұрт: қалыптастыруы, сыныптамасы, маңыздылығы.....</i>	147
<i>Хаджиева Г.У. Дамушы мемлекеттердің әлеуметтік-экономикалық жаңаруын зерттеудің теориялық аспектілері.....</i>	155
<i>Мадалиева Ж.К. Мифология мәдениеттің тарихи серпінділігінде.....</i>	162

ЖАС ҒАЛЫМДАРДЫҢ ЗЕРТТЕУЛЕРІ

<i>Муратбекова А.М. Қытай–Үндістан қарым-қатынастарындағы территориялық шиеленістер.....</i>	169
<i>Қоңырбай Ә.Р. Жаңа Жібек Жолының қалыптасуы: экономикалық потенциал мен Қазақстан үшін перспективалар.....</i>	176
<i>Бәтенова А.Ж. Саяси жаңару саясаты жүргізілген Жапония (1797–1900 жж.).....</i>	186
<i>Мукатова Ә. Сәйкестік зерттеу тұжырымдамасына шыққан көзқарас: тарихнама аспекті.....</i>	192
<i>Әубәкір А. Көне түрік ғұрыптық кешендері этносемантикасының кейбір қырлары.....</i>	196

* * *

<i>Сапарбаев Б.А., Көкенова А.Т., Әбілкасым А.Б. Инновациялық іс-әрекетті мемлекеттік қолдау – ғаламдастыру жағдайында ұлттық экономиканың тиімділігін арттыру факторы ретінде.....</i>	203
<i>Әбіқаева М. Қазақстан Республикасында энергетика келешегінің дамуы мен қуат үнемдеу әлеуеті.....</i>	207
<i>Алауханов Е.О. Отандық қылмысты зерттеулерінің дамыту жолдары. Жетістіктері және мәселелері.....</i>	211
<i>Альмурзаева Б.К., Кубиева В.А., Салиш С., Сагиева А.Т. «Білім беру сапасы»: негізгі тәсілдер және түсіндірмелер.....</i>	215
<i>Аюпова З.К., Құсайынов Д.Ө. Дүниетаным қалыптасуындағы дұрыс ойлаудың орны мен мәні жайлы.....</i>	220
<i>Досжан Р.К. Абай Құнанбаев шығармашылығындағы жастарды тәрбиелеудегі білім және еңбек идеясы.....</i>	227

<i>Егембердиева С.М., Абдраманова Г.Қ., Есмағұлова Н.Д.</i> Ықпалдасу шарттарындағы Қазақстан мен	
Польшаның әлеуметтік-экономикалық мәселелері.....	231
<i>Жанақова Н.Т.</i> Тың игеру науқаны және қазақ тілінің тағдыры.....	238
<i>Байбекова М.М., Анарбаев З.З.</i> Қазақстан Республикасындағы психологиялық қызметтің ролі.....	243
<i>Картаева Т.Е.</i> Шығыр қондырғысы және оның қолданыс аясы.....	247
<i>Көкенова А.Т., Ағмасова Г.С.</i> Әлеуметтік қорғау модельдерінің дамуындағы негізгі тенденциялар.....	255
<i>Нахытбекова Э.И.</i> Ағылшын тілі пәнін өту барысындағы жобалап оқыту әдісін қолданудың өзектілігі.....	260
<i>Ералин Қ., Қожамқұлова Б., Исаева Н.</i> Қыш өңдеу шебері Абай Рысбековтың этнодизайндық шығармашылығы.....	263
<i>Тебегенов Т.С.</i> Жүсіпбек Аймауытов пьесаларындағы әлеуметтік қайшылық шындығы.....	266
<i>Шамахова А.</i> Өмір шындығын бейнелеудегі көркемдік уақыт пен көркемдік қиял	
(Шыңғыс Айтматовтың «Жан пίδα» романы бойынша).....	274
<i>Көкенова А.Т., Ағмасова Г.С.</i> Инновациялық әлеуметті бағалаудың әдістемелік негіздері.....	279
<i>Тастанбекова К.Н., Шамұратова Н.Б., Бабажанова Ж.А., Төреқұлова Д.М., Жұманова Б.К.</i> Халықтың келейлік деңгейін қысқарту үшін бюджеттен бөлінген қаражатты жоспарлау мен игеру.....	286
<i>Ералин Қ., Қожамқұлова Б., Дәулет Г.</i> Зергер Қалмырза Тасовтың этнодизайндық шығармашылығындағы ұлттық дәстүрдің жалғастығы.....	295
<i>Тебегенов Т.С.</i> Жүсіпбек Аймауытовтың драматургиясы: классикалық дәстүр және суреткерлік дүниетаным сипаты.....	300
<i>Шамахова А.</i> Роман арқауындағы тарихи кезең шындығы (Шыңғыс Айтматовтың «Ғасырдан да ұзақ күн» романы бойынша).....	305
<i>Смағұлова Г.Н.</i> Құндылықтар әлеміндегі «сұлулық» концептісі.....	311
<i>Ауелгазина Т.К.</i> Мәңгілік ел идеясы – Қазақстандық патриотизмнің түпқазығы.....	317
<i>Шойбекова Ғ.Б.</i> Дыбыстар сәйкестігінің лексикалық құрамды толықтырудағы ролі.....	321
<i>Қабдылқызы А., Бұғыбаева Ж.</i> Туынды топонимдердің нөлдік жұрнақ арқылы жасалуы.....	325

СОДЕРЖАНИЕ

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ИСТОРИИ

<i>Дербисали А.Б.</i> Наши реликвии из Марокко и Испании.....	5
<i>Камалов А.К.</i> Миссия в Советскую Азию: вице-президент США Генри Уоллес в Сибири, Узбекистане и Казахстане (1944 г.).....	17
<i>Каримова Р.У.</i> Производство тканей в Восточном Туркестане: преемственность традиций.....	22
<i>Сугралинов М.М.</i> Хазарейцы Афганистана.....	28

ВОСТОЧНЫЕ ИСТОЧНИКИ И ИСТОРИОГРАФИЯ

<i>Сагандыкова Н.Ж.</i> Ахмед Йугнеки (Югнеки).....	38
<i>Тохтабаева Ш.Ж.</i> Творческое дыхание далеких эпох.....	47
<i>Батырхан Б.Ш., Токтарбекова Л.Н.</i> Мудрые изречения Фирдоуси в поэме «Шахнаме».....	56
<i>Ошан Ж.</i> О сохранившемся древнеисторическом документе.....	60
<i>Камбарбекова Г.А.</i> «Иншай Тахир Вахид» – как источник по истории Казахстана и Центральной Азии.....	67
<i>Молотова Э.М.</i> Сведения из исторических сочинений о Бурхан ад-дин Киличе.....	76
<i>Каримова З.К.</i> Казахско-дзунгарские взаимоотношения в XVIII веке в историческом сочинении «Ислам-наме» Моллы Абд аль-Алма.....	79

ЯЗЫКОЗНАНИЕ И ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

<i>Молотова Г.М.</i> Индо-арабо-иранское влияние на уйгурский фольклор.....	85
<i>Юсупов Р.К.</i> Литературная среда Восточного Туркестана начала XX века.....	90
<i>Дюсенов Б.Д.</i> Этнолингвистическая характеристика терминов о человеке в словаре «Китаб ад-Дурра...».....	94
<i>Масимова Х.В.</i> Категория залога, времени и степени в письменных памятниках.....	99
<i>Баратова Ш.Б.</i> Особенности развития рифмы в современной казахской и уйгурской поэзии.....	106

СОВРЕМЕННАЯ ВОСТОКОВЕДНАЯ МЫСЛЬ

<i>Джалилов З.Г.</i> Хариджизм: к истории генезиса и развития радикального исламизма.....	111
<i>Мансурова А.С.</i> Религиозная толерантность и религиозный диалог в условиях глоболизирующей реальности.....	117
<i>Байдаров Е.У.</i> Роль узбекской этнической группы в этносоциальном и этноконфессиональном разрезе казахстанского общества.....	126
<i>Дуйсен Г.М.</i> Перспективы сотрудничества в индустрии туризма и рекреации Центральной Азии и Индии: условия и ресурсы.....	135
<i>Шаймарданова Н.Ж.</i> Ретроспектива японо-корейских отношений в контексте существующих разногласий и противоречий.....	142
<i>Руденко Е.И.</i> Глобальная южно-азиатская диаспора: формирование, классификация, значение.....	147
<i>Хаджиева Г.У.</i> Теоретические аспекты исследования социально-экономической модернизации развивающихся стран.....	155
<i>Мадалиева Ж.К.</i> Мифология в исторической динамике культуры.....	162

ИССЛЕДОВАНИЯ МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ

<i>Муратбекова А.М.</i> Территориальный спор в китайско-индийских отношениях.....	169
<i>Конырбай А.Р.</i> Формирование Нового Шелкового Пути: экономический потенциал и перспективы для Казахстана.....	176
<i>Батенова А.Ж.</i> Политическая модернизация Японии (1797–1912 гг.).....	186
<i>Мукатова А.М.</i> Примордиалистский подход в изучении концепта идентичности: историографический аспект.....	192
<i>Аубакир А.</i> Некоторые аспекты этносемантики в древнетюркской традиции.....	196

* * *

<i>Сапарбаев Б.А., Кокенова А.Т., Абилкасым А.Б.</i> Государственная поддержка инновационной деятельности как фактор роста эффективности национальной экономики в условиях глобализации.....	203
<i>Абикаева М.</i> Перспективы развития энергетики и потенциал энергосбережения в Республике Казахстан.....	207
<i>Алауханов Е.О.</i> Пути развития отечественной криминологии. Достижения и проблемы.....	211
<i>Альмурзаева Б.К., Кубиева В.А., Салиш С., Сагиева А.Т.</i> «Качество образования»: основные подходы и трактовки.....	215
<i>Аюпова З.К., Кусаинов Д.У.</i> О месте и роли здравого смысла в становлении мировоззрения.....	220
<i>Досжан Р.К.</i> Идеи знания и труда в творчестве Абая Кунанбаева в воспитании молодежи.....	227
<i>Егембердиева С.М., Абдраманова Г.К., Есмагулова Н.Д.</i> Социально-экономические проблемы Казахстана и Польши в условиях интеграции.....	231

<i>Жанакова Н.Т.</i> Освоение целины и судьба казахского языка.....	238
<i>Байбекова М.М., Анарбаев З.З.</i> Роль психологической службы в Республике Казахстан.....	243
<i>Картаева Т.Е.</i> Чигирь – водоподъемное устройство и его объект использования.....	247
<i>Кокенова А.Т., Агмасова Г.С.</i> Основные направления развития моделей социальной защиты.....	254
<i>Нахытбекова Э.И.</i> Актуальность использования проектных методов обучения на уроках английского языка.....	260
<i>Ералин К., Кожамкулова Б., Исаева Н.</i> Этнодизайнерское творчество мастера по керамике Абая Рысбекова.....	163
<i>Тебегенов Т.С.</i> Социальные противоречия в пьесах Жусипбека Аймауытова.....	266
<i>Шамахова А.</i> Жизненная правда на примерах красочного изображения времени и фантазий (по роману Чингиза Айтматова «Плаха»).....	274
<i>Кокенова А.Т., Агмасова Г.С.</i> Методические основы оценки инновационного потенциала.....	279
<i>Тастанбекова К.Н., Шамуратова Н.Б., Бабажанова Ж.А., Турекулова Д.М., Жуманова Б.К.</i> Планирование и освоение бюджетных средств, выделенных на сокращение уровня бедности населения.....	286
<i>Ералин К., Кожамкулова Б., Даулет Г.</i> Приемственность национальных традиций в этнодизайнерском творчестве ювелира Калмырзы Тасова.....	295
<i>Тебегенов Т.С.</i> Драматургия Жусипбека Аймауытова: классические традиции и художественное мировоззрение.....	300
<i>Шамахова А.</i> Историческая правда в сюжете романа (по роману Чингиза Айтматова «И дольше века длится день»).....	305
<i>Смагулова Г.Н.</i> Особенности фразеологической репрезентации концепта «красота» в казахском языке.....	311
<i>Ауелгазина Т.К.</i> Идея Мәңгілік ел – как основа казахстанского патриотизма.....	317
<i>Шойбекова Г.Б.</i> Роль чередования звуков в пополнении лексического состава.....	321
<i>Кабдылқызы А., Бугыбаева Ж.</i> Образование производных топонимов с помощью нулевого аффикса.....	325

CONTENTS

TOPICAL ISSUES OF HISTORY

<i>Derbisali Abdsattar</i> . Our relics from Morocco and Spain.....	5
<i>Kamalov A.K.</i> Mission to the Soviet Asia: the Vice President of the United States Henry Wallace in Siberia, Uzbekistan and Kazakhstan (1944).....	17
<i>Karimova Risalat</i> . Production of fabrics in the East Turkestan: the continuity of traditions.....	22
<i>Sugralinov Marlen</i> . Hazaras of Afghanistan.....	28

EAST SOURCE STUDY

<i>Sagandykova Nagima</i> . Ahmed Yugneki (Yugneki).....	38
<i>Tokhtabayeva Shayzada</i> . Creative breath of far eras.....	47
<i>Batyrkhan B.Sh., Toktarbekova Laura</i> . The Wise Sayings of Firdausi in «Shahname» Poem.....	56
<i>Oshan Zhanimkhan</i> . About the remained drevneistoricheskyy document.....	60
<i>Kambarbekova Gallia</i> . «Insha Tahir Waheed» – as a source on the history of Kazakhstan and Central Asia.....	67
<i>Molotova Elvira</i> . Data from historical compositions about Burkhan a hell dynes Kilich.....	76
<i>Karimova Zulfiyam</i> . Kazakh джунгарские relationship in the XVIII century in historical composition of "Islam-name" Malls Abd al-Alma.....	79

LINGUISTICS AND LITERARY CRITICISM

<i>Molotova Gulbahrem</i> . Indo-Arab-Iranian influence on the Uigur folklore.....	85
<i>Yusupov Rakhimzhan</i> . Literary environment of Eastern Turkistan in the beginning of the XX century.....	90
<i>Dyusenov Bagdat</i> . Etnolingvisticheskaya the characteristic of terms about the person in the dictionary "Kitab ad-Durra...".....	94
<i>Masimova Halminam</i> . Category of mortgage, to time and degree in writing monuments.....	99
<i>Baratova Shairyam</i> . Features of development of a rhyme in modern Kazakh and Uigur poetry.....	106

THE MODERN EAST THOUGHT

<i>Jalilov Zaur</i> . Haridzhizm: the history of genesis and development of radical islamizm.....	111
<i>Mansurova Asseli</i> . Religious tolerance and religious dialogue in the conditions of the globalizing reality.....	117
<i>Baydarov Erkin</i> . The role of the Uzbek ethnic group in the ethno-social and ethno-confessional context of Kazakhstan's society.....	123
<i>Duisen M. Galymzhan</i> . Prospects for Cooperation in the Travel and Tourism Industry of Central Asia and India: Conditions and Resources.....	135
<i>Shaimardanova Nazigul</i> . Retrospective of Japanese-Korean Relations in the Context of Differences and Contradictions.....	142
<i>Yelena I. Rudenko</i> . Worldwide South Asian Diaspora: Emergence, Classification, Significance.....	147
<i>Khadzhiyeva Gulzhahan</i> . Theoretical aspects of research on socio-economic modernization of developing countries.....	155
<i>Madaliyeva Zhanyl</i> . Mythology in historical dynamics of culture.....	162

YOUNG SCHOLARS RESEARCHES

<i>Muratbekova Albina</i> . Territorial disputes in the China-India relations.....	169
<i>Adilet R. Konirbay</i> . The formation of New Silk Road: economic potential and perspectives for Kazakhstan.....	176
<i>Batenova Alua</i> . Political modernization of Japan (1797–1912).....	186
<i>Mukatova Aliya</i> . Primordial approach to the study of the concept of identity: historiographical aspect.....	192
<i>Armand Aubaquir</i> . Some aspects of ethnosemantics in drevnetyurksky tradition.....	196

* * *

<i>Saparbaev B.A., Kokenova A.T., Abilkasym A.B.</i> State support of innovative activity – as factor of growth of efficiency of national economy in the conditions of globalization.....	203
<i>Abikayeva M.</i> Prospects of development of energy and potential of energy-savings in Republic of Kazakhstan.....	207
<i>Alaukhanov E.O.</i> The way of development of criminology. Achievements and challenges.....	211
<i>Almurzayeva B.K., Kubiyeva V.A., Salish S., Sagiyeva A.T.</i> «Quality of education»: basic approaches and interpretations.....	215
<i>Ayupova Z.K., Kussainov D.U.</i> About the place and role of the common sense in the formation of outlook.....	220
<i>Doszhan R.K.</i> The ideas of knowledge and work for youth education in the oeuvre of Abay Kunanbaev.....	227
<i>Yegemberdieva S.M., Abdramanova G.K., Yesmagulova N.D.</i> Social and economic problems of Kazakhstan and Poland in integration conditions.....	231
<i>Zhanakova N.T.</i> Mastering of virgin soil and fate of Kazakh.....	238

<i>Baybekova M.M., Anarbayev Z.Z.</i> A role of psychological service in the Republic of Kazakhstan.....	243
<i>Kartayeva T.Ye.</i> Chyhir – water-lifting device and its use of the object.....	247
<i>Kokenova A.T., Agmasova G.S.</i> Main directions of development of models of social protection.....	254
<i>Nakhypbekova E.</i> Relevance of using project methods at the English lessons.....	260
<i>Yeralin K., Kozhamkulova B., Isaeva N.</i> Ethnodesigner art of ceramic master Abai Rysbekov.....	263
<i>Tebergenov T.S.</i> Social contradictions in the plays of Zhusipbek Aymaulytov.....	266
<i>Shamakhova A.</i> A true example of colorful images and fantasies (based on the novel of Chingiz Aitmatov "Block").....	274
<i>Kokenova A.T., Agmasova G.S.</i> Methodical bases of the assessment of innovative potential.....	279
<i>Tastanbekova K.N., Shamuratova N.B., Babazhanova Zh.A., Turekulova D.M., Zhumanova B.K.</i> Planning and mastering of budgetary funds allocated on reduction of poverty level of the population.....	286
<i>Yeralin K., Kozhamkulova B., Daulet G.</i> Succession of national traditions in the ethnodesign art of jeweler Kalmyrza Tasov.....	295
<i>Tebergenov T.S.</i> Dramaturgy of Zhusipbek Fymaulytov: classic traditions and artistic outlook.....	300
<i>Shamakhova A.</i> Historical truth in the plot of the novel (based on the novel by Chingiz Aitmatov "Day lasts more than a hundred").....	305
<i>Smagulova G.N.</i> Features frazeologičeskoj representation of the concept of "beauty" in Kazakh language.....	311
<i>Auelgazina T.K.</i> the idea of the eternal people - as the basis of the Kazakhstan patriotism.....	317
<i>Shoibekova G.</i> The role of changing voices in enlarge of lexical composition.....	321
<i>Kabdylkzy A., Bugybaikyzy Zh.</i> The formation of derivative toponyms by using zero affixation.....	325

**PUBLICATION ETHICS AND PUBLICATION MALPRACTICE
IN THE JOURNALS OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

For information on Ethics in publishing and Ethical guidelines for journal publication see <http://www.elsevier.com/publishingethics> and <http://www.elsevier.com/journal-authors/ethics>.

Submission of an article to the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan implies that the work described has not been published previously (except in the form of an abstract or as part of a published lecture or academic thesis or as an electronic preprint, see <http://www.elsevier.com/postingpolicy>), that it is not under consideration for publication elsewhere, that its publication is approved by all authors and tacitly or explicitly by the responsible authorities where the work was carried out, and that, if accepted, it will not be published elsewhere in the same form, in English or in any other language, including electronically without the written consent of the copyright-holder. In particular, translations into English of papers already published in another language are not accepted.

No other forms of scientific misconduct are allowed, such as plagiarism, falsification, fraudulent data, incorrect interpretation of other works, incorrect citations, etc. The National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan follows the Code of Conduct of the Committee on Publication Ethics (COPE), and follows the COPE Flowcharts for Resolving Cases of Suspected Misconduct (http://publicationethics.org/files/u2/New_Code.pdf). To verify originality, your article may be checked by the originality detection service Cross Check <http://www.elsevier.com/editors/plagdetect>.

The authors are obliged to participate in peer review process and be ready to provide corrections, clarifications, retractions and apologies when needed. All authors of a paper should have significantly contributed to the research.

The reviewers should provide objective judgments and should point out relevant published works which are not yet cited. Reviewed articles should be treated confidentially. The reviewers will be chosen in such a way that there is no conflict of interests with respect to the research, the authors and/or the research funders.

The editors have complete responsibility and authority to reject or accept a paper, and they will only accept a paper when reasonably certain. They will preserve anonymity of reviewers and promote publication of corrections, clarifications, retractions and apologies when needed. The acceptance of a paper automatically implies the copyright transfer to the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan.

The Editorial Board of the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan will monitor and safeguard publishing ethics.

Правила оформления статьи для публикации в журнале смотреть на сайте:

[www:nauka-nanrk.kz](http://www.nauka-nanrk.kz)

social-human.kz

Редактор *М. С. Ахметова*

Верстка на компьютере *Д. Н. Калкабековой*

Подписано в печать 04.02.2015.

Формат 60x881/8. Бумага офсетная. Печать – ризограф.

21 п.л. Тираж 2000. Заказ 1.